

УДК 94(477):378:331.105.44“1920”

В. В. Проценко

ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТЯНСЬКОЇ ПРОФСПІЛКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ В УСРР У 1920-х рр.

У статті розкривається діяльність освітнянської профспілки у вищій школі в УСРР у 1920-х рр. Показується процес створення профспілкових секцій у вищих навчальних закладах, окреслюється їх сфери впливу. Автор аналізує статистичний матеріал, показуючи зміни у кількісному складі освітнянської профспілки, та характеризує їх вплив на ключові напрямки діяльності в окреслений період. У дослідженні зроблено акцент на наступних сферах: забезпеченні соціально-матеріальних потреб, активній участі у навчально-освітньому процесі та культурній роботі, активності у суспільно-політичному житті УСРР та громадській роботі у 1920-х рр.

Ключові слова: профспілка працівників освіти, вищі навчальні заклади, інтелігенція, секції наукових працівників, радянська, ідеологізація, УСРР

Профспілки України відіграють важливу роль в системі соціально-економічних відносин, політичній структурі суспільства. Сучасні процеси, що відбуваються в профспілках, вимагають нового теоретичного обґрунтування перспектив та об'єктивної оцінки минулого. Під таким кутом зору потребує переоцінки історія формування освіти та діяльності професійних об'єднань освітян. У 1920-х рр. професійні спілки УСРР були масовою і впливовою суспільною організацією, на яку покладалося завдання здійснити радянську суспільства. Для його виконання влада мала сформувати нову інтелігенцію, яка була б проповідником радянського світогляду. Система освіти в УСРР у 1920-ті рр. передбачала значне розширення кадрового складу освітян, створення широкої мережі закладів по підготовці та перепідготовці педагогічних та науково-педагогічних працівників. Гасло “Кадри вирішують все”, висунуте більшовицьким керівництвом на початку 1930-х рр., стосувалося освітнянської профспілки, і реально втілювалося в життя уже впродовж 1920-х рр.

Радянська історіографія формувалася синхронно з процесом становлення нової радянської школи та була тісно пов'язана із запропонованим радянськими ідеологами формулюванням до працівників розумової праці, як до численного загону освітнянської та науково-педагогічної інтелігенції, здатного впливати на радянську суспільства. Новий етап у вивченні проблем проблеми кадрового забезпечення середньої та вищої школи УСРР 1920 – 1930-х років розпочався в 1980-х рр. Автори досліджували становлення науково-педагогічних кадрів вищої школи, кадрові проблеми учительського корпусу УСРР, але в контексті їхньої підготовки, розташування за галузевим принципом, уникаючи аналізу функціональних ознак, соціально-професійної специфіки й реального суспільного статусу. В українській історіографії проблема взаємовідносин більшовицької влади та освітян також розроблена недостатньо. Науковці фрагментарно торкаються питань названої проблематики. Зокрема, М.Виговський у своєму дослідженні показує соціальне й політичне обличчя номенклатури освітніх кадрів УСРР у 1920-1930-их роках, зумовлене особливостями соціально-професійної структури населення УСРР [1]. М.Кузьменко у своїй роботі “Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20-30-х рр. ХХ ст.: еволюція соціально-історичного типу”, наголошує, що саме упродовж 1920-х років були закладені організаційні форми, концептуальні підвалини та методичні засади української педагогіки [2]. Є також дослідження, присвячені безпосередньо аналізу діяльності освітян. Однак вони зорієнтовані передусім на з'ясування їхнього місця у здійсненні політики радянської влади і мало стосуються проблем громадської діяльності освітян, їх участі в профспілковій роботі.

Значна увага в науковій літературі приділяється репресіям радянської влади науково-педагогічної інтелігенції в 1920-1930-х рр., які підривали викладацьку роботу науково-педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах УСРР. У цьому контексті важливою є книга В.Марочки спільно із німецьким дослідником Г.Хілінгом “Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941)” [3], яка широко висвітлює масові репресії проти співробітників Народного комісаріату освіти, Українського науково-дослідного інституту педагогіки, професорів та викладачів, працівників народних відділів освіти.

Загалом дослідники, аналізуючи становище інтелігенції, включаючи вищу школу, в 1920-ті рр., так чи інакше, торкалися питань профспілкових організацій освітян та діяльності у вищих навчальних закладах. Але ця тема не була було предметом їхнього дослідження. Означена проблематика в наявних працях подається частково і потребує подальшого аналізу та вивчення. Поки що не існує спеціальної наукової розвідки з історії профспілки освітян УСРР в 1920-і рр.

Вища школа у 1920-х рр. була важливою складовою у системі народної освіти УСРР. В основу діяльності педагогічних навчальних закладів УСРР був закладений декрет про вищі навчальні заклади РРФСР, підписаний В.Леніним 2 вересня 1921 р. У ньому вказувалися основні завдання вищих навчальних закладів і визначалася структура управління вищою школою на колегіальній основі з участю студентських представників. Партія, керуючись вказівками В.Леніна, вважала, що вища школа в радянській державі є командною височиною, яку “партія обов'язково повинна втримати або завоювати...Значення вищої школи на бойовому, в сучасний момент – культурному рівні – велике. Її завдання – дати державі в найкоротший час червоних спеціалістів з усіх галузей державного будівництва. Зібравши у вищій школі кадри пролетарського і комуністичного студентства, партія повинна зробити дальший крок у справі завоювання вищої школи, в якій до цього панує буржуазний вчений, ідеологія, що нерідко переходить у прямиий наступ на основи наукового марксистського світогляду” [6, с.672]. Наприкінці 1922 р. ЦК РКП(б) підкреслював, що партія повинна охопити своїм ідейним впливом саму роботу вищої школи. Тільки вирішення цього завдання ліквідує цілком

реальну загрозу – вплив на студентство буржуазної ідеології [7, с.193]. Визначальна роль у напрямку ідеологізації вищої школи належала освітянській профспілці.

На початку 1920-х років професійні спілки в УСРР були масовою і впливовою суспільною організацією, яка поряд з радянськими органами, партійними, військовими та комсомольськими осередками отримала право відряджати на навчання до ВНЗ своїх представників. Більше того, саме профспілки, як найбільша масова організація робітничого класу, повинні були виконати основну мету так званої “політики пролетаризації ВНЗ” – заповнити інститути і технікуми робітничою молоддю.

Через профспілки радянська влада впливала на всі сфери життя вищих навчальних закладів, залучаючи викладацький склад та студентство до активної громадсько-політичної діяльності. Х з'їзд КП(б)У відзначав досягнення в галузі підготовки спеціалістів. У резолюції з'їзду відзначалося, що “Вузи все більше стають дійсно установами, що готують нову радянську інтелігенцію з робітників і селян та дітей учителів та різних спеціалістів, що служать пролетарській диктатурі” [6].

Реорганізаційні зміни поряд із реорганізацією вищої школи відбулися і у профспілковому будівництві. Перша половина 1920-х рр. стала етапом становлення та утворення вузівських профспілок. Одними з перших в країні об'єдналися в секції наукових працівників науковці Харкова. Організаційна й політична робота Загальнорадянської комісії харківських вищих навчальних закладів, що діяла в тісному контакті з Радю Народних Комісарів УСРР чотири роки поспіль, була їх попередником. 15 вересня 1921 р. професорсько-викладацький склад міста висловився за приєднання до спілки працівників освіти. Харківська секція наукових робітників стала об'єднуючим центром для вчених республіки, сприяла їх залученню до громадської роботи, переходу до активної підтримки радянської влади [4, с.30].

Харківські науковці не раз виступали ініціаторами делегування вчених до РНК УСРР і Народного комісаріату освіти УСРР для розв'язання різних проблем наукового життя. Харківська секція першою виступила з питанням про необхідність скликання Всеросійського З'їзду наукових працівників для узгодження наукової і громадської роботи на місцях.

У 1922 р. у вищих навчальних закладах за рахунок припливу робітників почали створюватися масові громадські організації – профспілки. Поряд з профспілками у вищій школі існували також організації селянської бідноти – секції КНС. Для керівництва студентськими організаціями при Укрбюро Всесоюзної центральної ради професійних спілок (ВЦРПС) було створене Центральне, а в містах – губернські бюро пролетарського студентства.

Постійну увагу об'єднанню вчених в профспілкових організаціях приділяло Укрбюро спілки робітників освіти. В 1923 р. секції наукових працівників були створені в більшості вузівських центрів республіки. Швидко завойовувала авторитет серед учених Київська секція наукових працівників, утворена у жовтні 1922 р. Протягом короткого часу вона об'єднала більшість вчених міста. У цей же час при вищих навчальних закладах Києва створилися у “профгрупи” та місцеві комітети. На 1 грудня 1922 р. було створено 23 місцевих комітети профспілки працівників освіти. Щодо чисельності слід навести наступні дані: профспілка Київського інституту народної освіти входила до складу профспілки працівників освіти УСРР як окрема секція. У 1922 р. чисельність складала 180 осіб. Загальна кількість членів профспілки у 1925-1926 рр. становила 801 особу. За партійною приналежністю профспілка мала наступний склад: безпартійні – 573 особи, члени партії – 100, члени ВЛКСМ – 128 осіб [5, с.97-100]. У 1922 робітфак Київського політехнічного інституту та профшкола налічували 200 осіб. У 1926 р. при Київському Політехнічному інституті профспілка складала 600 осіб. Освітянська профспілка у 1922 р. Кооперативного технікуму та Кооперативного інституту налічувала 180 осіб і входила до місцевого №3. Найбільшу кількість членів налічував місцевком №14, куди входили Медичний інститут, Клініко-фармакологічна школа і Клінічний інститут – 500 осіб. Місцевком №15 Академії наук налічував 320 осіб. Місцевком №23, куди входили Консерваторія, Академія мистецтва, Художній технікум налічували 150 осіб. У профспілці при Київському інституті народної освіти у 1925 р. 268 членів мали стаж перебування від 1 до 3 років, і 49 осіб – більше 3 років. Подібна ситуація складалася і в інших профспілках вищої школи [8, с.15].

Кількість регіональних Інститутів народної освіти в УСРР складала 14. Щодо чисельності регіональних освітянських профспілок вищих навчальних закладів були малочисельними порівняно із Києвом. Наприклад, профспілка Полтавського Інституту народної освіти становила 190 осіб. Кількість студентів – 263 особи.

Аналіз статистичних даних показує ріст освітянських профспілок вищих навчальних закладів у на 1926 рік у 2 – 3 рази порівняно із 1922 р. Більшість із членів освітянських профспілок мали стаж роботи від 1 до 3 років, а також належали до партійного активу або ВЛКСМ. Ці дані вказують на зміну орієнтирів радянської влади, намагання розширення та поглиблення ідейного впливу на освітянські маси. Радянська влада встановила контроль за ідеологічно-пропагандистською роботою освітян. Система профспілкової освіти стала більш догматизованою та політизованою. Освітянська профспілка у вищих навчальних закладах постійно діяла під контролем нової влади, яка з притаманною їй тоді рішучістю зобов'язала вступити в новостворену спілку всіх, хто мав відношення до навчання.

Із доповіді культвідділу Південбюро ВЦРПС про участь профспілок в комплектуванні вищих навчальних закладів за серпень-грудень 1922 року повідомлялося, що культвідділи губернських профспілок прийняли активну участь в справі комплектування профспілок вищих навчальних закладів. Харківським губпрофспілком направлено 820 осіб, із них 108 на робітфак Харківського технологічного інституту та Сільськогосподарського, Київською губпрофспілком направлено 1067 осіб, з яких в технікуми – 290 осіб, в Київський педагогічний інститут – 246, робітфак – 126, Інститут народного господарства – 263, Інституту народної освіти – 202. Одеською губ профспілкою направлено 745 осіб, із них в Політехнічний інститут – 785, Інститут народного господарства – 47, Медичний – 164, Одонтологічний – 5, Хіміко-фармацевтичний – 17, Інститут народного господарства – 74, Сільськогосподарський інститут – 19, робітфак – 61, технікум – 173, губпатшколу – 28,

військові курси – 78, музичний інститут – 4. Катеринославською губ профспілкою всього направлено 551 особу, із яких в Гірничий інститут – 115, Медінституту – 198, Інститут народної освіти – 180, в інші міста України – 51 особу. Крім того, культивідділи губернських профспілок прийняли участь в переєструванні вищих навчальних закладів з метою чистки вищої школи від буржуазних елементів [9, с.409-410].

Профспілки вищої школи під керівництвом партійних організацій прагнули охопити профспілковою роботою усе студентство. У 1927-1928 рр. навчальному році профспілки об'єднували понад 30 тисяч студентів інститутів і технікумів, що становило понад 70% усього студентства, а разом зі студентами вечірніх технікумів та робітфаків – понад 40 тисяч [4, с.59].

Радянська влада уважно стежила за перевищенням старої наукової інтелігенції. На Всеукраїнському З'їзді Рад у січні 1924 р. голова уряду В.Я.Чубар відзначав, що українські наукові сили зробили свій вибір. І Всеукраїнський з'їзд наукових працівників, що відбувся в Харкові у 1925 р., підвів підсумки діяльності секцій за весь час існування та визначив основні напрямки подальшої роботи, оформив організаційно об'єднання вчених на республіканському масштабі. На з'їзді було утворено Українське бюро секцій наукових робітників (Укбюро СНР). Головою одноголосно був обраний професор Д.І.Багалій. І Всеукраїнський З'їзд учених від імені 3 тис. членів секцій заявив, що "наукові робітники докладуть всіх зусиль для того, щоб з робітничим класом та селянством утворити єдиний фронт за перебудову всього життя" [4, с.30].

У 1927 р. профспілки об'єднували 3559 осіб, або 79,3% всіх учених республіки. Завдяки робітничо-селянському поповненню серед наукової інтелігенції зріс партійний проشارок. Так у 1928 р. він складав 8,9%. При секціях наукових робітників створені комуністичні фракції, які направляли роботу секцій, здійснювали партійно-політичний вплив на наукову інтелігенцію, сприяли перебудові світогляду вчених. У 1927 р. напередодні II Всеукраїнського З'їзду наукових працівників у складі секцій наукових робітників було 17% комуністів. На X Всеукраїнському З'їзді Рад у квітні 1927 р. академік Д.І.Багалій наголосив, що завданнями секцій наукових робітників було зміцнення наукової роботи, перетворення її на знаряддя соціалістичної реконструкції [4, с.31].

Проте активної позиції і підтримки радянської влади на цей час займали не всі наукові працівники. У звітній доповіді уряду УСРР IX Всеукраїнського З'їзду Рад говорилося, що "ще чимало академіків і професорів, які сидять по своїх норах, притримуючись принципу "моя хата з краю". Таким чином, освітянська профспілка у вищій школі та науковому середовищі в середині 1920-х була покликана виконувати, перш за все, завдання прискореної політизації цієї ланки народної освіти та готувати кадри для радянізації всього суспільства.

Однак характер діяльності освітянських профспілок вищої школи був далеким від політики до середини 1920-х рр. Про це свідчать, наприклад, хоча б утворені в інститутському профкомі Київського Політехнічного Інституту комісії: тарифно-нормовочна, культосвітня, комісія "по розподілу пайків, продоволства та інше". Ці комісії були наочною ілюстрацією тодішніх проблем співробітників, які доводилося розв'язувати профкомом. Головною з них була бідність і відсутність найелементарніших, потрібних для життя і роботи речей [10]. Сектори, на які звертала увагу профспілка працівників освіти у ВНЗ, умовно можна поділити на наступні: забезпечення соціально-матеріальних потреб, активну участь у навчально-освітньому процесі та культурній роботі, активності у суспільно-політичному житті УСРР. При цьому, вирішальне значення належало саме останній категорії у громадській діяльності профспілки.

Однак у 1920-х у суспільстві зберігалось неординарне ставлення до наукової інтелігенції. ЦК КП(б)У в грудні 1924 р. надіслав до партійних комітетів циркулярного листа "Про поліпшення правового стану вчителів", де наголошувалося на підвищення правового авторитету спілки працівників освіти як природного захисника вчителів". Таким чином, влада намагалася показати все цілу підтримку освітянської профспілки та залучитися симпатиками серед неї.

Освітня брали активну участь у роботі з ліквідації неписьменності, організованій міською профспілкою працівників освіти. Невід'ємною складовою була участь в загальнодержавних кампаніях. Наприклад, у 1923р. загальними зборами профспілки КПІ й КСГА було прийнято рішення про колективний вступ до Міжнародної організації допомоги борцям революції, створеної за рішенням 4-го конгресу Комінтерну.

У багатьох випадках викладачі, члени освітянської профспілки, виявляли більшу активність у національно-культурній сфері, ніж це допускалось партією і профспілками, і отримували ярлики націоналістів. Прикладом може бути випадок із одним викладачем з Донбасу, який, щоб зняти це звинувачення, перестав не тільки викладати українську мову, але і розмовляти нею [11, с.41]. З метою сприяння проведенню українізації вищих навчальних закладів, партійні органи підключили профспілкові організації викладачів і студентів. Однак, потрібно відзначити, що освітянські профспілки більше діяли на словах, ніж на ділі. Відбувалися засідання, приймалися чергові рішення про сприяння проведенню національно-культурної політики, і на цьому справа часто завершувалась. Особливо це стосувалося профорганізацій, що об'єднували викладачів – представників переважно російської культури.

Крім того, освітянська профспілка УСРР у 1920-ті рр. займалася наданням фінансової допомоги іноземним страйкуючим, як актом боротьби з капіталізмом. Статистичні дані показують, що у 1926-1927 рр. відбувалися постійні перерахування коштів англійським страйкарям. 146454 члени освітянської профспілки зробили внесок, сума внеску становила близько 7543 крб. Фінансовий звіт по Київському інституті народної освіти становив на даний період часу 93 крб. 65 коп. [12, с.105].

На початку 1930-х рр. Спілка працівників освіти УСРР брала активну участь у реалізації компартійних постанов щодо виконання плану індустріалізації. Так, 21 березня 1930 р. Херсонська спілка працівників освіти звітувалася перед Центральним бюро наступним повідомленням: "Згідно постанови загальних зборів членів СНР (секції наукових працівників) відраховується 1/2 коштів на літак "Науковий працівник". Щодо наслідків на 3-тю позику, то всі члени СНР за постановами наукових керівників передплатили позику в

розмірі місячної платні. Аналогічна інформація надійшла у цей час від Полтавського управління округу, де бюро Полтавської СНП повідомляло, що наукові робітники, члени секції 3-тньої позику індустріалізації передплатили на 137 % місячного утримання. Ніжинська секція звітувалася про те, що передплатою 3-ї позики індустріалізації охоплені всі члени секції, а сума оплати складає 9985 крб. [13].

Інтелекція виконувала "соціальне замовлення", яке надходило від владних політико-ідеологічних структур. Цей термін з'явився у 1920-х рр., але вже тоді він мав ідеологічне забарвлення, тобто показував вплив на свідомість та повсякденне життя населення. Дореволюційний професорсько-викладацький склад реорганізованих університетів у своїй більшості залишився працювати в УСРР, задля збереження професійності та кваліфікації став на шлях співпраці з радянською владою. Від них вимагали лояльного ставлення до політичної системи, безпосередньої участі в модернізаційних процесах, професійного виконання посадових обов'язків. Конформізм боротьбистів, особливо їхньої верхівки, також виявився своєрідним "соціальним замовленням" з боку державної партії – КП(б)У. Та цей процес не відбувався гладко. На середину 1920-х рр. профспілка освітян визнала "цілком радянськими" лише четверту частину викладачів, половину "політично пасивними", решту антирадянським елементом. За критерій лояльності чи навпаки правили членство інтелекції в партії, комсомолі, профспілках, громадських організаціях, участь в різного роду політико-ідеологічних кампаніях. Влада матеріально стимулювала і всіляко підтримувала тих, хто свідомо її підтримував, але забороняла працювати "націонал-ухильником".

Тодішня аполітичність освітянської профспілки не залишилася непоміченою: її членам нарікали, що на засіданнях правління вони розглядали питання "виключно господарчого характеру або поодинокі випадки конфліктів з адміністрацією... Культурбота за браком коштів та відсутністю потрібної ініціативи майже не провадилася...". Які саме питання хвилювали освітянську профспілку, яскраво демонструє протокол загальних зборів Комслужу КПІ, що відбулися 30 червня 1921р. На порядку денному серед інших стояли питання про заготівлю дров, поліпшення матеріального побуту працівників інституту, для чого пропонувалося організувати при ньому шкіряну та миловарну артілі, можливість розподілу між найбільш бідними членами колективу залишків урожаю, отриманого за рік до того на інститутській станції, випробовування сільгоспмашин і знарядь.

Освітянській профспілці доводилося вирішувати питання суто практичного характеру, які тоді хвилювали переважно більшість членів. Наприклад, у складі президії Київського політехнічного інституту було створено спеціальну городню комісію, яка розподілила серед викладачів і працівників землю дослідної станції КПІ, що містилася на хуторі Грушки (нині це територія, обмежена вулицями Гарматною, Василенко, бульваром Лепсе і проспектом Комарова). Ці городи оброблялися індивідуально, інколи групами, в які об'єднувалися працівники інституту, та забезпечували допомогу для їхніх сімей. Місцевий виконавчий комітет організував касу взаємодопомоги, що у випадках найгострішої скрути давала їй кошти своїм членам навіть без повернення. З огляду на невисоку платню, яку отримували працівники освіти, профспілка домогалася виділення для них талонів на пільгове користування комунальними послугами, виділяла для них талони до лазні, пільгові трамвайні посвідчення і навіть пільгові квитки до орендованого кінотеатру. Подібні завдання стояли перед професійними секціями освітянських профспілок всіх навчальних закладів.

Заробітна плата на початку 1920-х рр. втратила не лише стимулююче значення, а й перестала бути засобом існування. У 1921 р. почала діяти Всеукраїнська комісія сприяння вченим (ВУКСВ), яка займалася розподілом матеріальної допомоги серед вчених, у тому числі і для професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів. На неї покладалася функція забезпечення продовольчими і промисловими товарами, регулювання прожиткового рівня, призначення академічних пайків згідно рейтингу науковців. Матеріально-побутові умови життя науково-педагогічної інтелекції, особливо протягом першої половини 1920-х рр. виявилися катастрофічними. Відомим ученим бракувало елементарного – одягу, взуття, білизни, не кажучи про медичне обслуговування, соціальне забезпечення, гідну зарплату. Листи учених до ВУКСВ зафіксували жалюгідний матеріальний стан науковців в УСРР. Допомоги просили майже всі. Радянська влада науково-педагогічну еліту розподілила на п'ять категорій забезпечення пайками. У 1923 р. було виділено 4000 академпайків, але бажаючих виявилось значно більше, тому ВУКСВ запропонувала встановити категорії науковців згідно їхньої кваліфікації. Академпайками передбачалося забезпечувати насамперед професорів та викладачів вищої школи. Визначенням по категоріях займалися експертна комісія при ВУКСВ, яку очолював заступник наркомату освіти Я.П. Ряппо.

Щоб уніфікувати заробітну плату у ВНЗ, у 1923-1924 рр. був проведений перепис усіх науково-викладацьких сил. На початок 1925 р. було зареєстровано 3362 наукових працівники, з них близько 3000 складали викладачі вищих навчальних закладів. Слід відзначити, що при переході до штатної системи оплати праці багато викладачів до штату не ввійшло. Нове підвищення заробітної плати на 15-20% у вищій школі відбулося у 1928 р. Підвищення залежало від підвищення річного навантаження викладача. У доповідній записці профспілки працівників освіти у листопаді 1928 р. відзначалося, що перехід вищої школи до річного виробітку годин означало не підвищення оплати праці, а її зниження [14, с.118].

У ході запровадження цієї системи у вищій школі 60 із 74% викладачів втрачали частину заробітної плати. Велику завантаженість професорів додатковими лекціями відзначав М.Скрипник і наголошував на зниженні якості освіти. Аби запобігти поглибленню прірви Всеукраїнська профспілка працівників освіти при узгодженні колективного договору з Наркоматом освіти УСРР у травні 1928 р. зазначала фактичне зниження заробітної плати викладачів і зверталася до трудового суду колегії Наркомату праці.

Отже, під кінець 1920-х чітко окреслився двоякий стандарт у діях керівництва КП(б)У. З одного боку, своїми діями вони намагалися залучити педагогів та науковців до активної співпраці і підвищити їх соціальний статус, а з іншого, використовували соціальні протиріччя у суспільстві для розгортання політичних репресій проти освітян, що негативно відбилась на становищі усіх вчителів та викладачів. У березні 1929 р. РНК УСРР змусив профспілку освітян підписати нову колективну угоду. Вона передбачала

зменшення прав освітянської профспілки. Відтоді тарифікація працівників освіти здійснювалась виключно адміністрацією без участі профспілок, а накази адміністрації лише частково погоджувались із профспілками.

На зниження соціального статусу освітян вищої школи впливали також внутрішні фактори. Серед останніх суттєве місце займало пияцтво, нездоровий психологічний клімат у педагогічних колективах. Так у 1928р. профспілка освітян Артемівської округи зазначала, що внаслідок бездушного ставлення місцевої влади, їх перевантаження працею і тяжкого матеріального становища педагога починають пиячити. У педагогічних колективах виникали постійні конфлікти, сварки за розподіл навчальних годин. Подібна ситуація складалася на вузівських кафедрах. Виступаючи на зборах викладачів Харкова у лютому 1929 р., представник Головинспеції Озерський наголошував, що “на кафедрах сварки, підсиджування, навіть, протекціонізм, використання службового становища” [14, с.124].

Іншим напрямом діяльності була навчально-освітня робота. Освітянська профспілка у вищій школі у 1920-х рр. займалася професійно-технічною освітою робітників. Ще у 1920 р. було введено обов’язкове навчання в технікумах всіх робітників з 18 до 40 років. При культвідділі Південбюро ВЦРПС було створено відділ професійної освіти. Представники цього відділу входили в склад Українського головного комітету по підготовці робітників по професійній освіті (Укрглавпрофобр) при Наркоматі просвіти УССР, створеного у серпні 1920 р. Він координував роботу всіх наркоматів по підготовці професійних кваліфікованих робітників, а також спеціалістів та наукових робітників всієї республіки. Головою і заступником наркома освіти було призначено Я.П.Ряппо, який до того завідував Одеським губернським відділом народної освіти. Відділи вищих навчальних закладів і професійної освіти, що існували у складі Наркомосу були ліквідовані [15, с.60]. У 1925 р. школи фабрично-заводського учнівства, курси підвищення кваліфікації робітників перейшли у відання Уккранаргоспа. Представники профспілок ввійшли в склад створеної при ньому ради по робітничій освіті [16, с.231-232].

Освітянська профспілка взяла участь у вирішенні проблеми формування кадрів української інтелігенції з самого початку проведення українізаційних заходів. Активно профспілки приймали участь у вирішенні проблем формування трудової інтелігенції. Їх представники входили в комісії Укрголовпрофоса по укомплектуванню робітфаків і ВНЗ, допомагали збільшенню серед студентства прошарку робітників. Якщо у 1922/1923 рр. серед прийнятих до вищих навчальних закладів робітники складали 12,3%, то у 1925/1925 рр. – 28,7%. Перші шість робітфаків були відкриті у 1921 р. У 1925 р. їх вже було 35. В них навчалось 8999 осіб. В основному це були студенти, надіслані на навчання профспілками. Перше поповнення інститутам і технікумам робітфаки дали в 1923 році, а в 1925/1926 рр. випускники робітфаків складали 29,2%, в технічних вузах – дві третини всіх зарахованих [11, с.42]. Студенти, які вступали на навчання, спочатку були членами профспілок, що рекомендували їх на навчання. Але у 1924 р. ВЦСПС з метою посилення профспілкової роботи у вищих навчальних закладах прийняла “Положення про організації пролетарського студентства”, відповідно до якого були створені профсекції, що об’єднували студентів незалежно до їх приналежності до галузевих профспілок. У 1923р. профорганізації вищих навчальних закладів об’єднували 30% студентства, а у 1925 р. – до 60% студентів республіки [16, с.232].

Для керівництва профспілками вищих навчальних закладів до весни 1924 р. в основних центрах при губернських радпрофах були створені бюро пролетарського студентства. У березні 1924 р. почалась діяльність Центрального бюро пролетарського студентства України та Укрбюро ВЦСПС. Профспілки активно підтримували діяльність існуючого з 1922 р. Всеукраїнського товариства допомоги пролетарському студентству, приймали участь в Центральній стипендіальній комісії при Укрглавпрообрі, що відала розподілом державних стипендій серед студентів – членів профспілок. Профспілки приймали також участь в роботі Комітету по покращенню побуту тих, хто навчався у вищій школі УССР (Кубач) і його відділень в Харкові, Києві, Одесі та Катеринославі. Кубач прийняв активну роботу по створенню і організації студентських їдалень, поліклінік, забезпеченню студентів взуттям, одягом та житлом. У результаті на 1924/1925 рр. в гуртожитках проживало 26%, а в 1926/1927 рр. – 33.8% всіх студентів [16, с.233].

Зростання педагогічних ВНЗ і технікумів вимагало поповнення професорсько-викладацького складу. З метою задоволення цієї потреби в вищих навчальних закладах УСРР була заснована аспірантура. У жовтні 1927 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову “Про підготовку викладачів для педагогічних учбових закладів”. У ній вказано на низьку наукову кваліфікацію викладачів педагогічних закладів і технікумів, як по соціально-економічних, так і педагогічних дисциплін, при майже повній відсутності комуністичних сил в педтехнікумі і вузах провінції [17, с.185]. У постанові визначено конкретні завдання по подальшому розвитку й зміцненню аспірантури. На ці питання ЦК ВКП(б) звернув увагу у 1929 р. в постанові від 8 березня “Про підготовку викладачів у педвузах і педтехнікумах”. 12 квітня 1929 р. “Про укомплектування педагогічних вузів” та 26 липня 1929 р. “Про наукові кадри ВКП(б)”. У січні 1930р. ЦК РКП(б) УСРР в спеціальному листі парторганізаціям республіки запропонував взяти активну участь у підборі надійного складу аспірантів, що вже розуміли завдання радянської влади. Виконуючи постанови ЦК ВКП(б) та ЦК РКП(б) УСРР, окружками і міськкомі партії вузівських центрів УСРР здійснювали ряд заходів по збільшенню набору в аспірантуру педвузів, а також по їх підборі. Всеукраїнський комітет профспілки працівників освіти звернувся з закликом до кращих вчителів вступати в аспірантуру. Наприкінці 1930 р. на аспірантів поширювалися права й пільги, встановлені для наукових працівників. Поліпшилося забезпечення їх стипендіями і разом з тим – підвищенню відповідальності за виконання індивідуальних планів наукових робіт, підвищення їх ідейно-теоретичного рівня, а при партосередках вузів створено ради комуністів-аспірантів [7, с.210].

Радянська влада показувала прискіпливе ставлення до питання вступу різних верств населення до вищих навчальних закладів у цей період. Так, в таємній “Інструкції до всіх прийомних комісій вузів УСРР на 1928–1929 учбовий рік” чітко визначалися соціальні групи та кількість запланованих місць у ВНЗ УСРР [13].

Освітянські профспілки вищих навчальних закладів на цей час ініціювали створення діючих комісій з перевірки роботи, а також проведення по всіх факультетах підсумкових загальних зборів. В інститутах було

запропоновано заслухати наступні доповіді: "Зрушення в економіці України за роки пролетарської революції", "Сучасний стан розвитку української пролетарської літератури", "Під'ярмлена Україна" (Західна Україна, Закарпаття, Буковина), "Ревізія макросхеми історії України (Яворщина)", "Процес СВУ" тощо. До відома всіх студентів та викладачів вищих доведено інформацію про те, що у інститутах розпочато вечірній курс лекцій з "Історії класової боротьби на Україні". Так в Київському Інституті народної освіти культурно-освітня робота проводилася через клуби, в яких проводилися вечори, зустрічі, гуртки поточної політики. Тематика вечорів була різною: "Сторіччя декабристів", "Дворіччя смерті Леніна", "Вечір пам'яті Драгоманова", "Вечір пам'яті Шевченка", "Вечір Єсеніна", "Вечір літературного товариства "ГАРТ". Хоровий гурток налічував 45 осіб, духовний – 10, агітаційний – 7, струнний – 40, драматичний – 20, шаховий – 40, радіо гурток – 36 осіб [5, с.99].

Таким чином, попри домінування ритуальних ідеолого-пропагандистських штампів освітянська профспілка у 1920-х рр. звертала увагу на стрімке падіння життєвого рівня інтелігенції порівняно з дореволюційним часом; низький рівень знань абітурієнтів 1920–1930-х рр.; перманентних "чистках" студентського складу радянських вищих навчальних закладів за ознакою соціального походження; мізерних видатках на підготовку пересічного фахівця за радянських часів порівняно з добою царату, потребі тривалого "доучування" випускника радянської вищої школи навіть після отримання ним диплома. Але партійні й державні органи не могли дозволити освітянській профспілці працювати поза зоною власного контролю, тож їхня діяльність поступово набула часткового, а в кінці 1920-х рр. – повного ідеологічного забарвлення. Освітянська профспілка перетворилася на догматизовану, підконтрольну організацію, що забезпечувала радянській владі здійснення повного контролю над суспільством.

Джерела та література

1. Виговський М.Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920-1930 х років: соціальне походження, персональний склад та функції / М.Ю. Виговський. – К.: Генеза, 2005. – 306 с.
2. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20-30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень / М.М.Кузьменко. – Донецьк, 2004. – 455 с.
3. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941) / В. Марочко, Г. Хіллінг. – К.: Наук. світ, 2003. – 302 с.
4. Ткачова Л.І. Інтелегенція Радянської України в період побудови основ соціалізму / Л.І. Ткачова. – К.: Наукова думка, 1985. – 191 с.
5. Двірна К. Досвід діяльності місцевому профспілці РОБОС Київського Інституту народної освіти (1925-1925 рр.) / К. Двірна // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2009. – №2(49).
6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1976. – Т. 1. – 905 с.
7. Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932) / Г. І. Ясницький. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 256 с.
8. Профспілки України в цифрах: Статистичний збірник 1921–1925 рр. – Х., 1926.
9. Профсоюзы СССР 1905-1963 гг.: Сб. документов и материалов / Под общ. ред. Т.В. Багаевой. – М., 1963. – Т. 2.
10. Профспілка КПІ: перші сторінки столітньої історії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kpi.ua/history-studprofkom#sthash.WDQbkeg4.dpu>
11. Бондарчук П.М. Політика українізації і профспілки УСРР (1920-і рр.) / П. М. Бондарчук. – К., 2002. – 162 с.
12. Звіт Київської окружної Ради професійних спілок (лютий 1926-травень 1927 рр.) II З'їзду профспілкового органу Київського профспілкового органу. – К., 1927.
13. Політичний напрям діяльності профспілки РОБОС в період "великого перелому" за сторінками архівних документів / К. П. Двірна // Література та культура Полісся: Збірник наукових праць. – Вип. 76: Серія: Історичні науки. – № 2.
14. Кліцаков І.О. Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.) / І.О. Кліцаков. – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – 310 с.
15. Майборода В. К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР 1917–1941 рр. / Майборода В. К. // Український історичний журнал. – 1990. – № 11.
16. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – К., Политиздат Украины, 1983.
17. КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Ч.2. – Вид. 7

Protsenko V. V. Educational trade unions in higher education in the USSR (1920s).

The article reveals the activity of the educational unions in higher education in the USSR in the 1920s. Showing the formation of union sections in higher education, defined their spheres of influence. The author analyzes statistical data showing changes in the quantitative part of the educational unions, and describes their impact on key activities outlined in the period. The research emphasis on the following areas: provision of social and material needs, active participation in teaching and educational process and cultural work, active in social and political life of the USSR and social work in the 1920s.

Key words: educational trade unions, universities, intellectuals, scientists, Sovietization, ideologizing, the Ukrainian Soviet Socialist Republic

Проценко В. В. Деятельность образовательного профсоюза в высшей школе в УССР в 1920-х гг.

В статье раскрывается деятельность образовательного профсоюза в высшей школе в УССР в 1920-х гг. Показывается процесс образования профсоюзных секций в высших учебных заведениях, определяется их сферы влияния. Автор анализирует статистический материал, показывая изменения в количественном составе образовательного профсоюза, и характеризует их влияние на ключевые направления деятельности в означенный период. В исследовании акцент сделан на следующих сферах: обеспечение социально-материальных потребностей, активное участие в учебно-образовательном процессе и культурной работе, активность в общественно-политической жизни УССР и общественной работе в 1920-х гг.

Ключевые слова: профсоюз работников образования, высшие учебные заведения, интеллигенция, секции научных работников, советизация, идеологизация, УССР